

ENTREVISTA A
JOSÉ LUIS VILLACAÑAS BERLANGA

per CARLES SENSO

fotos: JESÚS CÍSCAR

«TOT EL QUE HI HA DE RACIONAL
EN L'ECONOMIA S'HA TORNAT
INCERT, I TOT EL QUE HI HA
D'IRRACIONAL EN LA POLÍTICA
S'HA ELEVAT A L'ÚNICA CERTESA»

Qualsevol ús del llenguatge és desgranat per José Luis Villacañas (Úbeda, 10 de juny de 1955), que es mostra pulcre amb cada paraula, de la qual coneix l'arrel etimològica, sabedor que el **que** es diu crea realitat. La seua capacitat analítica (també d'aquell ens, indefinit a vegades, que és el nou feixisme) ha provocat que siga interpel·lat constantment per a buscar respostes, orientació. Especialista en filosofia política i història de la filosofia i historiador de les idees polítiques, dels conceptes i de les mentalitats, actualment és catedràtic de Filosofia a la Universitat Complutense i director de la Biblioteca Saavedra Fajardo de Pensament Polític Hispànic. En l'àmplia conversa que s'adjunta analitza valors universals a través de Trump, la tirania contemporània, el paper de la intel·lectualitat, el paper d'Europa o la revolució tecnològica i comunicativa. També aporta coneixement renovat sobre Jaume I i la seua època, de la qual va escriure una investigació troncal fa dècades. «La comoditat és la base de la desinformació; la peresa, la base del narcisisme, i només es cura amb l'orgull de sentir la pròpia dignitat d'agafar les regnes del que penses pel teu propi sentit», argüeix. Villacañas continua en la trinxera del coneixement. Més necessari que mai en una societat tan sovint desorientada.

Els mercats financers viuen de la confiança i el món es manté (o es mantenia) dempeus per un pacte de respecte mutu. En canvi, Trump governa a colp d'improvisació i la unilateralitat egoista s'ha imposat amb l'expansió de l'extrema dreta en el poder. Octavio Paz va definir el seu «Homo americanus» com «un sense llei». La incertesa és la gran característica del nou ordre mundial?

També es podria dir al contrari: s'ha imposat una certesa, que ser obsequiós amb els interessos nord-americans pot ser recompensat amb alguns dons i prebendes, mentre que, si t'hi resisteixes, rebràs la fúria verbal del seu president i, se suposa, l'hostilitat del seu aparell administratiu. Ara bé, la certesa creixent és que el que demanaran els Estats Units com a defensa dels seus interessos seran accions que violen el nostre sentit dels principis democràtics interns, dels drets humans, de les lleis internacionals i de les pràctiques humanitàries. Els qui accedisquen a aquestes demandes seran, amb tota certesa, individus o governs que mantindran una trajectòria assentada en violacions de tot el conjunt de normes que, fins ara, eren els senyals de la civilització. Per exemple, les deportacions a tercers països

són pràctiques inhumanes, sense garanties dels drets humans, que sotmeten els deportats a situacions d'abandonament, soledat, tortura emocional i física i manca de controls jurídics. Quins països es presenten a aquestes pràctiques? La República d'El Salvador, la República Democràtica del Congo, la República Centreafricana, el Camerun o Ruanda, que tenen tots un ampli historial de violacions de drets humans, desaparicions i tortures. Fins i tot se signen acords amb països al caire de la guerra civil, com ara el Sudan del Sud, on enviar deportats és pràcticament assegurar-los la mort. Tots aquests països i les seues elits corruptes —perquè, necessàriament, els governs que violen drets humans acullen taxes insofribles de corrupció— reben milions de dòlars i se'ls prometen avantatges econòmics aranzelaris i d'un altre tipus, com ara facilitats per a comprar armes que els ajuden a perpetuar les violències i les tiranies. Aquesta situació es pot generalitzar i podem concloure que les sol·licituds de l'Administració Trump constitueixen una màquina d'exportar tirania. Estem davant d'un ús discriminatori i polític de qualsevol dimensió econòmica. Aquesta ha deixat de tindre una lògica pròpia, com es cantava en l'època neoliberal. Ara, l'economia ha passat a estar sotmesa en totes les decisions a una obediència estricta de la política estatunidenca. Així que, si un país vol mantindre tractes econòmics basats en la racionalitat dels intercanvis comercials justos, té la certesa que no ho podrà fer amb els Estats Units. L'Administració ha posat l'economia al servei del manteniment de la dominació mundial pròpia de la política nord-americana. Tots els indicadors imparcials de la vida econòmica s'han sotmés a torsió, des del president de la Reserva Federal fins als responsables dels índexs econòmics d'atur i inflació. Al seu torn, s'imposa la impressió que es disposa d'informació privilegiada

capaç d'alterar la lliure cotització de la Borsa. Fins i tot un dels soldats que havia d'arrestar Maduro va apostar en els sistemes embogits de pronòstics amb aquesta informació privilegiada. No hi ha exemple més visible de l'ús de la política per al lucre personal, abandonant tota lògica econòmica racional. En una paraula: tot el que hi ha de racional en l'economia s'ha tornat incert, i tot el que hi ha d'irracional en la política s'ha elevat a l'única certesa. D'aquesta manera, la dominació americana, que necessita ser la dominació del dòlar, ha posat tota la carn a la graella unint de manera inseparable interessos polítics, econòmics, militars i ideològics. Tot pressiona a favor de la humiliació i l'obediència a Trump i el seu programa. Quan les coses estan així, l'únic que es pot fer amb trellat és allunyar-se d'un actor d'aquesta classe i federar interessos dels altres països. Trump no pot portar res de bo. Ni tan sols els seus favors ho poden ser. La veritat és que, si l'ordre mundial conserva alguna realitat, s'haurà de sostindre sobre la resta del món.

Els últims anys us heu especialitzat en l'Administració Trump, amb reflexions que ajuden a entendre un moviment més enllà d'un personatge. Hi haurà trumpisme sense Trump?

Solc dir que, des de fa un temps, els Estats Units —possiblement des de la destrucció de les torres bessones— havien extremat els fils de la seua intel·ligència geoestratègica i hi havien experimentat, amb alguns cops de volant, inquiets per no ajustar una línia de conducta capaç d'oferir bons senyals respecte de la seua carrera mundial amb la Xina. Aquesta la qüestió de fons. Però ací, com sempre, el temps històric fa el seu joc d'una manera que mai es plega a la voluntat dels éssers humans. La reacció per l'atac a les torres bessones va ser contra l'islamisme radical. Però la contradicció bàsica era la poderosa aliança

«ESTEM DAVANT D'UN GLOBALISME NEOLIBERAL AMB DOMINACIÓ IMPERIAL AUTORITÀRIA»

dels Estats Units amb els qui finançaven l'islamisme radical. En tot cas, això va posar en tensió el país i el va incitar a l'aventura de l'Orient Mitjà de les administracions Bush, sènior i júnior. Tanmateix, aquesta tensió antiislàmica va cristal·litzar deixant l'Iran en mans de Rússia i de la Xina, i vinculant Israel i els Estats Units amb una política de reorganització de l'Orient Mitjà amb l'aquiescència dels poders sunnites. L'antiislamisme es va transformar en una focalització contra l'Iran, que mentrestant va allargar el braç fins a Síria, el Líban i Palestina, un fet que no hauria d'haver escapat mai a la influència d'Egipte i de l'Aràbia Saudita. Així les coses, el que va començar com una reacció antiislàmica per l'atemptat contra les torres bessones es va convertir en una lluita per la influència xinesa sobre Euràsia, i en una disputa per la línia de fractura d'Euràsia. En aquesta lluita, era evident que la Xina i Rússia havien d'unir els seus horitzons estratègics. En aquest escenari, tot queda travessat per una qüestió que no estic segur que siga estructural, però que pertorba tota la situació, i és la relació especial de Trump amb Putin. Així que potser podem distingir entre elements d'Estat i elements personals en la figura de Trump. Possiblement, cap altre mandatari seria tan obsequiós amb Putin, i la política d'Estat no tindrà més remei que

reconèixer que Putin pot ser aliat personal de Trump, però això no canviarà les coses: Rússia és un aliat estructural de la Xina. En aquest cas, tot el que pot suposar aquesta qüestió és que Trump pressione a favor de mantindre el Donbàs sota la dominació russa, que mantinga un corredor de terra fins a Crimea i que permeta a Putin amenaçar directament la UE. Però, tard o prompte, les evidències s'imposaran i l'hostilitat a la UE per part de Rússia es veurà com a hostilitat a Occident. D'aquesta manera, sense Trump, una administració nord-americana tindrà el mateix interès a bloquejar la influència de la Xina i de Rússia sobre l'occident europeu, fracturar Euràsia i mantindre una reordenació de l'Orient Mitjà. No obstant això, la pedra en la sabata de l'Iran continuarà. Perquè no hi ha manera de retirar-li el control sobre l'estret d'Ormuz i un cert control sobre el de Bab el-Màndeb, punt estratègic crític al mar Roig, i sense aquest control els aliats dels Estats Units productors de petroli estan perduts. Però sense aquests aliats, el dòlar com a moneda de pagament mundial serà molt qüestionada. Parlem d'un interès vital. I no crec que l'Iran s'haja de desfer d'aquesta arma en cap cas. L'Iran sap que, donada la situació, la Xina ja és un soci més fiable. Així que la dialèctica entre política estructural i política personal és sempre molt com-

plexa i pot ser que la política personal de Trump, les seues formes específiques, fins i tot responen als interessos estructurals dels Estats Units, haja portat a aquests interessos davant una situació molt compromesa, literalment a un atzucac. Beneficia Rússia, que al capdavant beneficia la Xina, mentre retira confiança de tots els que en el límit seran els seus aliats si s'arriba a una confrontació oberta. L'Iran ho demostra cada dia ferint els interessos dels aliats financers dels Estats Units, mostrant-los que de ben poc els serveix la seua aliança amb els EUA i insistint que són convidats de pedra en l'aliança entre Israel i Washington. El pitjor d'aquestes polítiques entregades al personatge és que marquen els rails dels quals després serà molt difícil eixir-se'n sense que descarrile tota l'administració. A l'Iran, l'administració Trump ha mostrat els seus límits i ha arribat a un atzucac. Només podria trobar una via escalant el conflicte de manera molt perillosa. Amenaça els seus aliats àrabs productors de petroli de manera estèril, perquè la Xina podrà substituir les importacions amb Rússia; apuja els preus del petroli per generar una inflació al món i a casa i, sobretot, accelera la producció d'energies renovables, fet que ataca els mateixos interessos de les petrolieres. És evident que qui disposa de temps en aquest conflicte és l'Iran, i que

l'ampliació dels terminis d'alto-el-foc és una manera de simular una desarticulació de la política nord-americana.

Pankaj Mishra argüeix que la civilització universal dels Estats Units no era ni civilització ni universal. Evitant els reduccionismes, què ha representat l'imperi americà durant els últims segles?

Els Estats Units van percebre prompte les febleses de l'imperi hispànic a Amèrica i van comprendre que la colonització hispànica no havia deixat estructures fortes de poder, vincles socials estructurats, elits compromeses amb els seus pobles i sentiments compartits duradors. Per descomptat, aquesta dominació hispana havia deixat elements civilitzadors forts, com ara la xarxa de ciutats, la centralitat d'estructures universitàries, una cultura administrativa, la religió i l'idioma, però no estructures organitzatives polítiques sòlides i ben establides. Així que la independència de Mèxic, amb la seua inestabilitat contínua, va oferir als Estats Units l'oportunitat d'expansió pràcticament immediata des de la primera meitat del segle XIX. L'imperi americà es va definir sobretot amb la sostracció de Colorado, Texas, Califòrnia i Nou Mèxic a la República de Mèxic. Va ser una onada expansiva basada en el dret de conquesta,

i el que hem vist amb Trump respecte del golf de Mèxic, el Canadà o Groenlàndia és certament una reaparició sinistra d'aquell esperit de botí llargament reprimat per les pràctiques discretes de la diplomàcia i els serveis secrets. En aquest sentit, l'ànima de Trump és l'ànima arcaica de la violència originària estatunidenca en la seua expansió cap a l'oest. Des de llavors, els Estats Units no han deixat d'expandir-se i, com dic, Trump no representa sinó una nova onada d'aquell esperit.

Per descomptat, aquesta expansió sobre el mateix solar americà —no ho ignorem— es va fer en competència i mirant de reüll les potències europees, ja que elles també estaven interessades en una relació neocolonial amb els joves territoris independitzats. Des d'aquest punt de vista, els Estats Units van intervenir per bloquejar la intervenció de la Gran Bretanya, de França i de la mateixa Espanya. Així doncs, i en aquest sentit, els Estats Units van jugar sempre les seues bases comptant amb l'imperialisme europeu i en competència amb aquest. La seua expansió pel Pacífic es va fer a costa d'Espanya i va esperar pacientment l'oportunitat d'heretar l'imperi britànic. Per tot això, els europeus no tenim massa motius d'escandalitzar-nos davant l'imperi nord-americà. Aquest ha cavalcat sobre la nostra esquena, els nostres antecedents, les nostres pràctiques i, en realitat, sobre les nostres aspiracions. Sempre.

I si no haguérem comés el greu i tràgic error de provocar dues guerres mundials, possiblement els Estats Units no haurien gaudit de l'oportunitat d'heretar el nostre sentit imperialista del món, com ho van fer en 1945, superant els dubtes de 1918. En aquest sentit, podem dir que els Estats Units signifiquen la *traslatio imperii* europea cap a occident; però, en certa manera, la seua experiència, el seu sentit de les coses, la seua estratègia i el seu plantejament són els propis d'un imperi europeu, l'anglosaxó, basat en el domini del mar i amb l'aspiració de disposar de la capacitat no tant de mantindre un bloqueig continental de les potències centrals de la terra asiàtica, com de controlar les rutes amb una forma potencial de tancament dels mars. Això és el que està en joc a l'Àrtic i el que es veu ara a l'Iran. Però, en aquest sentit, no ha innovat molt en la forma imperial, però sí en la materialitat. Com va fer Gran Bretanya, ha imposat un sistema de bases arreu del món, una moneda dels intercanvis mundials, una aspiració de control econòmic amb el seu propi sistema productiu privilegiat per un sistema comercial definit a favor seu i amb una capacitat d'instaurar valors culturals que reflecteixen el seu propi sistema de vida, construït al voltant de l'individualisme feroç descompromés de qualsevol valor social que no siga la pròpia grandesa i el poder estatunidenc. En aquest sentit, té una prima d'oportunitat sobre altres candidats a poders imperials, com és la Xina, amb un sistema de vida poc exportable i que tenen una projecció mundial molt recent. L'individualisme s'imposa per si mateix a mesura que el capitalisme erosiona les formes de vida tradicionals. Així, el capitalisme estatunidenc és la punta de llança de la introducció d'un sistema vital que destrueix, com va reconèixer Hannah Arendt, els mons de la vida per on passa. Però fins i tot ací imita l'experiència acumulada dels diferents estrats imperials europeus. Perquè, certament, els imperis occi-

dentials han sigut sempre imperis missionals i només s'han sentit còmodes quan els territoris colonitzats han disposat dels mateixos valors i representacions culturals que els dominadors. Espanya sap molt bé què significa això. De manera que, si bé no hi ha imperi sense avantatges econòmics, seria més insistent dir que no hi ha imperi sense l'expansió d'una forma cultural i que, en el fons, només se sent segur de la seua dominació quan es dona aquesta expansió.

Hi ha imperi sense empori?

Empori ve del grec i significa 'el lloc en on convergeixen els *emporoi*'; és a dir, els comerciants o viatgers. Amb aquesta paraula identifiquem els grans centres comercials del Mediterrani, des de Tir fins a Cartago, arribant a Roma o a Constantinoble. Així que els imperis sempre disposen d'algun centre d'aquesta naturalesa. D'entrada no hi ha hagut mai cap imperi sense empori, però no hi ha registres d'una economia imperial que no haja sigut finalment ruïnosa o, en qualsevol, cas fràgil. En un doble sentit. Ruïnosa per als pobles que ha dominat —perquè ha dut totes les seues riqueses a aquestes metròpolis— i ruïnosa per al mateix poble imperial, que ha fracturat i partit, i ha alterat així les formes racionals i plurals de les economies locals a favor d'aquestes concentracions, per al manteniment de les quals es generen unes despeses immenses que tenen a veure amb la dominació política, militar i cultural.

En aquest sentit, la pulsio imperial que recorre la humanitat des de fa uns cinc mil anys ha dinamitzat

totes les formes socials i vitals, però per a reduir-les i concentrar-les en grans acumulacions, i d'aquesta manera portar-les més ràpidament a la mort, la destrucció d'hàbitat, la depredació ingent, la ruptura de les formes de vida locals. No és un atzar que la civilització més estable que es recorda, la xinesa, haja evadit l'expansionisme durant mil·lennis i haja generat un aïllacionisme que té la muralla xinesa com a símbol, un símbol que Occident va interioritzar des d'Alexandre el Gran. Així que els imperis construeixen emporis, però, com diria el nostre Lluís Vives, són com un bonic castell de naips que prompte farà un gran soroll quan s'ensorre.

En uns dels capítols més importants d'*Economia i societat*, Max Weber parla de l'economia dels imperis i mostra que el seu destí és la crisi financera i econòmica, perquè, si no hi ha més remei, la seua lògica és i serà sempre militar. El sistema de calçades romanes no té com a missió assegurar el comerç —la terra no pot competir amb l'aigua, amb aquesta finalitat—, sinó possibilitar el ràpid desplaçament de les legions. Però una vegada que construeixes un gran exèrcit i poses l'economia al seu servei, és inevitable que tard o prompte hi haurà menys avantatges que beneficis. Sobretot, perquè serà l'exèrcit qui determinarà l'estructura mateixa de la producció. Rosa Luxemburg ha escrit pàgines centrals al voltant de la producció industrial i el militarisme com la connexió central de l'època. Hui dia veiem exactament aquest procés. La carrera per la intel·ligència artificial forma part de la carrera armamentista i definirà la guerra

del present i del futur. Per descomptat, l'experiència històrica d'Occident, com he dit abans, fa cada vegada més refinada la pràctica imperial. La monarquia hispànica a penes va superar les pràctiques de l'imperi romà i, com aquest va fer respecte de les ciutats itàliques, també va portar a la ruïna les ciutats castellanes i va generar una dependència econòmica de la resta d'Europa i una economia de rendistes completament improductiva que els seus teòlegs es van afanyar a regular. Anglaterra va aprendre d'Espanya i va evitar els seus errors, i també va aprendre de si mateix i del procés d'independència nord-americà. Això ho he explicat això en *Senderos que se bifurcan*. Però, al final, de la mateixa manera que Espanya va sucumbir en la llarga lluita contra l'imperi francès, la lluita de Gran Bretanya per contindre l'imperi alemany va fer col·lapsar la seua pròpia economia.

Els Estats Units es troben ara en aquesta cruïlla. La seua economia imperial ha abandonat les formes productives, i ha fet de les seues ciutats industrials muntanyes de ferralla oxidada. Amb això no ha pogut evitar imitar quasi a la lletra l'evolució romana,

concentrant tot el poder en una oligarquia senatorial que usa l'Estat per al propi interès exclusiu, que deixa de pagar impostos a Hisenda, que redueix l'Estat a milícia, que abandona la plebs a la pèrdua d'horitzons més completa i posa al capdavant de l'imperi vertaderes dinasties familiars, i que arriba a una completa indistinció d'interessos públics i privats, per a arribar finalment a ser regit per personalitats fosques, sempre en contacte amb el representant típic de les pràctiques llicencioses, immorals i escandaloses de les elits romanes, el pederasta Epstein. El resultat de l'empori. La política actual contra l'emigració tendeix a limitar un aspecte desintegrador de la vella Roma, la mescla completa d'ètnies i de cosmopolitisme, en un intent semblant al d'Octavi —tan decisiu per al model americà de bases estratègiques de l'exèrcit per tot el món— d'organitzar un *limes*, un mur, que inútilment va pretendre tallar el pas dels pobles eslaus i germànics sobre Roma, usant els rius Rin i Danubi. Tanmateix, l'experiència de Roma mostra que aquest procés va ser imparabile i que la unitat de l'espècie humana i la unitat de la Terra no permet alçar murs físics. Els sistemes d'integració, de cooperació i de concessió recíproca de drets i deures són més eficaços a llarg termini.

Per què ens sorprén entrar en una etapa de concentració territorial renovada si la filosofia del sistema econòmic que monopolitza les nostres vides fa dècades que el promou?

La filosofia del sistema econòmic ha variat de manera dràstica les últimes dècades. La Guerra Freda també era un sistema econòmic mundial, escindit entre ajudes a fons perdut procedents de l'URSS amb la finalitat de mantindre la seua influència política, d'una banda, i l'organització de fluxos financers i productius dels països de l'òrbita nord-americana, en la qual s'imposava un sistema econòmic unitari com a base d'influència política i cultural, per un altre. Al final, es va veure que la forma de construcció de l'univers capitalista era més resistent i sòlida, perquè la seua lògica per al sistema productiu era més rigorosa. Amb tot, la victòria sobre el sistema soviètic només es va produir quan l'URSS va defallir a conseqüència de portar la seua política a la contradicció radical d'haver de mantindre l'ajuda internacional i, alhora, la carrera de competència amb els EUA. Si això ho van aconseguir els Estats Units, i en certa manera Europa, va ser per fer entrar la Xina al sistema comercial mundial. La Xina va produir molt barat per a Occident, i això va permetre desviar inversions cap a la carrera d'armament i la revolució tecnològica, que va atorgar als Estats Units l'hegemonia més completa sota el que s'ha anomenat l'època neoliberal globalista. L'Estat es va centrar en aspectes cada vegada menys amplis, i això va permetre baixades d'impostos que es van desplaçar als enclavaments capdavaners del capitalisme tecnològic. Amb tot, l'etapa del neoliberalisme globalista ha mostrat que el gran benefactor del procés ha sigut la Xina, perquè, per la seua pròpia estructura d'Estat, podia dirigir els beneficis massius de la seua incorporació al comerç mundial a l'enfortiment de la seua proposta política i la seua aspiració hegemònica. L'administració Trump respon a problemes estructurals dels Estats Units per intentar revertir el comerç mundial i global a favor seu instaurant aranzels. Conscient que el comerç no pot deixar de ser mun-

dial, vol cobrar una prima per a permetre que els altres països comercien amb els Estats Units. Com que aquest comerç mundial genera un dèficit comercial massiu als Estats Units, vol revertir la situació. El problema, com passa sempre als imperis, es troba en el deute públic. Si hi ha dèficit comercial i deute públic alt, llavors la situació esdevé ingestionable a la llarga. Com que el comerç mundial és necessari, cobrar una prima per vendre als Estats Units sembla una cosa favorable per al país, si es passa per alt que al final ho pagaran els ciutadans. Però per a l'Estat pot ser un alleujament, ja que pot pagar deute sense augmentar impostos, i això no es pot fer si es vol mantindre la carrera econòmica amb la Xina. Així que tot això ens ofereix un neoliberalisme globalista, però ara connotat per la posició imperial nord-americana. Podríem dir que ens trobem davant d'un globalisme neoliberal amb dominació imperial autoritària visible, determinant alhora dels paràmetres globalistes i neoliberals. Qui patirà, com passa sempre, serà el poble de l'imperi.

Quines característiques comporta hui el concepte de tirà?

El concepte de tirà està molt ben establert des de l'antiguitat clàssica. Ja en l'època de Sòcrates havia abandonat el sentit positiu que havia tingut en l'època de Pisístrat, com a governant aristocràtic dotat de sentit social que sabia arremolinar el *demos* i allibe-

«EL TIRÀ ACUMULA PODER VIOLENT I COACTIU PER A AUGMENTAR LA SEUA RIQUESA ECONÒMICA DE MANERA VIOLENTA I INJUSTA»

rar-lo d'una situació econòmica i política miserable. Ja amb els Trenta Tirans, la paraula adquireix el sentit negatiu que va arribar a l'edat mitjana, amb els grans tractadistes com Bàrtolo de Sassoferrato que sistematitzen les posicions d'Aristòtil. Als regnes hispànics, la doctrina del tirà té una presència molt important en *Las Partidas*, on s'exposen tots els elements de la tirania amb la claredat de l'escola de juristes formada a Itàlia. La paradoxa d'aquesta presència en la gran enciclopèdia jurídica hispana és justament que no va poder evitar que el rei que la impulsava acabara cometent actes que eren clarament propis del tirà.

La clau del tirà sempre ha estat la mateixa: la corrupció del poble. El tirà persegueix sempre els millors; impedeix als seus compatriotes, fins i tot amb violència, la capacitat de dirigir; promou la presència pública de gent injusta, genera un control radical de la conversa pública dissenyada a identificar els que no estan al seu costat, divideix el poble en bàndols i en trau profit, de tal manera que aconsegueix que ningú es fie de ningú, que el poble no puga emprendre cursos d'actuació conjunts, que aquest no siga capaç d'estar unit, de generar institucions de

confiança i d'autoritat. Per descomptat, ompli el país d'una xarxa d'espies que sembren l'autocensura i la desconfiança per tot arreu, perquè ningú sap què arribarà a l'audiència del tirà ni fins on s'allarguen les orelles dels seus sequaços. Amb això promou l'individualisme per tot arreu, i ofereix avantatges a qui es corromp i impedeix qualsevol tipus de criteri de dignitat entre la gent. Per descomptat, tot això ho fa en atenció al seu benefici personal exclusiu, procurant que la seua tirania no tinga fi, perquè ha abandonat tota idea de bé comú i de servei públic. En aquest sentit, usa el seu poder per a acumular riqueses i acumula riqueses per a comprar voluntats i seguretats. Un dels elements de la tirania és que no es refia dels exèrcits nacionals, sinó dels cossos de mercenaris completament desarrelats. De la mateixa manera, elimina totes les instàncies de govern autònomes i les substitueix per governadors llunyans sense vincles amb les terres que han de governar, fet que genera administracions despietades i violentes. El llibre de l'art del tirà, com es veu, té moltes entrades, però totes igual de conegudes i avorrides, tan repetitives com el mal. Tirà és així qui acumula un poder violent i coactiu concentrat a les seues mans per a augmentar de manera violenta i injusta la seua riquesa econòmica, tot això sempre al servei de la seua perpetuació manant, i aspirant a generar un poble submís, indigne, desconfiat i incivil com a garantia d'aconseguir-ho.

Es comporten els EUA com un imperi espasmòdic en els últims ressorts de la seua vida?

Els Estats Units es comporten com un imperi que té com a finalitat l'obsessió de tots els imperis, no generar una suspensió de pagaments, que trencaria la cadena que manté unida la seua dominació, el pagament del deute públic depositat als països creditors. Si això passara, el dòlar deixaria de ser la moneda mundial i els fluxos de capital abandonarien el bo nord-americà. Per descomptat, arruïnaria molta gent i deixaria empantanat tot el deute públic que la Xina i Europa tenen dels Estats Units. La situació podria ser de tal gravetat que els Estats Units haurien d'esforçar-se de valent en la seua prepotència militar per a no quedar sotmés a tota mena de pressions. Aquesta situació és la que es vol evitar al preu que siga. Podríem dir que quan una economia imperial es veu en aquesta situació, és per alguna cosa que ha anat malament molt abans. En aquest sentit, Trump pot ser una solució d'urgència capaç de recórrer a mecanismes violents i excepcionals per a evitar aquesta situació. Però, al mateix temps, corre el perill d'entrar en aventures que aguditzen el perill. D'aquesta mena d'aventures és la guerra contra l'Iran. Que el Pentàgon haja de demanar crèdits addicionals de 200.000 milions de dòlars no sembla una bona notícia per a l'endeutament. I si aquest és el problema de base últim, llavors els dispositius d'excepció de Trump no faran més que agreujar la situació. Per no parlar de la desconfiança envers el bo nord-americà, que pot apujar-ne la cotització a deu anys per damunt del que es puga suportar, ja que no es pot pensar a augmentar impostos, la clau per a poder encara atraure capital per a les seues empreses i per a mantindre un nivell d'inversions en les indústries capdavanteres i estratègiques, totes vinculades, d'una manera o altra, a la seguretat.

Davant d'aquesta Weltpolitik, on queden les nacions?

Les nacions sempre són importants en la història, en tant que tenen en la seua base i en el seu horitzó unes formes fins a cert punt comunitàries de vida. Les nacions, amb més o menys èxit, impliquen atendre a formes de vida estabilitzades, que sempre suggereixen incentius més o menys recognoscibles de solidaritat, de contenció de la desigualtat, de compensació pels avanços de l'individualisme, de potència d'integració de les poblacions immigrants. Com més fort siga el sentiment nacional, més fort hauria de ser aquesta capacitat d'integració del migrant. L'hostilitat al migrant és més prompte un símptoma de l'efecte de l'individualisme en les nostres societats, de la inseguretat existencial i de la debilitació del vincle comunitari, tot això resultat sempre de la penetració de la cultura capitalista. Però les nacions no poden oposar-se aïllades als sistemes imperials en decadència o que entren en fases de vida històrica en la qual han d'extremar les primes del seu poder que es fan pagar a uns altres. Els imperis sempre han sigut resistits per sistemes federatius d'unitats polítiques menors, però dotades d'un fort sentit comunitari. La condició és que també han de disposar de prou virtut per a forjar vincles capaços d'entendre els interessos comuns, les formes d'organització de resistència, les formes de defensa col·lectiva i les maneres de tamar aliances amb altres grups, encara que aquests semblen massa llunyans d'entrada. D'una altra manera es veuran condemnades a claudicar. La batalla és simultàniament la de defensar les llibertats i formes de vida pròpies, des del punt de vista intern, i de defensar-se de les escomeses dels poders imperials urgits d'extremar la seua manera d'extraure recursos dels altres països. No hauria d'haver-hi dubtes respecte d'una cosa: si aquests imperis en fase extrema imposen la seua lògica, no deixaran créixer llibertats i drets als països sobre els quals dominen. Imposaran tal quantitat d'exigències irracionals que només podran ser ateses per aquells actors dominats per l'oportunisme i l'esperit traïdor que estiguen disposats a violentar els drets dels pobles propis. Aquesta corrupció i submissió política serà la font de totes

les altres corrupcions que es presentaran en tromba i, en primer lloc, per descomptat, la moral, la cultural i l'econòmica. Perquè les dues primeres són les millors tapadores de l'última.

Si el sistema financer es globalitza a través del poder polític que representa els seus interessos, en quina situació queda el poble? Quines eines té a hores d'ara per a salvaguardar els seus drets davant de les grans corporacions mundials?

El sistema financer forma part del sistema econòmic i, com hem vist, la interrelació global de l'economia és molt difícil que faci fallida. Tot i la voluntat d'imposar aranzels, l'economia mundial ha resistit i els seus fluxos comercials s'han mantingut més o menys al mateix nivell. Això ha deixat clar que els aranzels no són sinó una manera de fer caixa per part del govern estatunidenc, d'altra banda completament il·legal, com s'ha vist —condemnant el govern dels Estats Units a retornar centenars de milers de milions. Amb els fluxos financers ocorre el mateix. És molt difícil frenar-los. Amb tot, aquests fluxos, que s'han forjat durant dècades de relacions interdependents, poden tindre efectes molt negatius. El problema més gran que poden presentar és la producció de «bambolles», els beneficis inicials de les quals poden ser més suculents que la renda variable i amb unes conseqüències sobre les economies populars que poden ser desastroses, com es pot veure en la problemàtica de l'habitatge a Espanya. El problema és com oposar-s'hi. És evident que només es pot fer mitjançant una política col·lectiva de grups de nacions. Si la competència es dispara per l'atracció de fons, llavors estem davant d'una escalada de pèrdua de capacitat de control i condicionament, amb totes les conseqüències negatives. S'ha vist amb la voluntat de les nacions europees d'exigir a la Comissió que imposem impostos espacials excepcionals a les petrolieres que estan disparant els beneficis amb motiu de la guerra de l'Iran. El mateix es podria pensar respecte dels

fons que s'instal·len en la compra d'habitatge per a usos turístics o especulatius. Caldria un impost especial als grans compradors, amb el qual es podrien finançar les polítiques d'habitatge social. Ací, el poder de l'Estat ha d'exercir una certa sobirania en defensa dels interessos de la ciutadania. Espanya no perdria atractiu per un augment impositiu en aquesta línia, i es podria generar un fons exclusiu per a l'atenció i la construcció d'habitatge social. Espanya ha explotat massa poc l'existència de programes de finançament finalista, sens dubte perquè els seus polítics volen tindre les mans lliures per a orientar la despesa. Ja es veu fins a quin punt se sent l'actual govern Sánchez sense pressupostos generals de l'Estat. Però el problema de l'habitatge, que és el més afectat per la discrecionalitat dels fons financers i la seua concentració amb efectes especulatius, no crec que es pugui encarar sense l'ús d'aquesta mesura pressupostària excepcional. El nivell de benestar d'un poble depèn del seu habitatge. Si no resollem aquest problema, tots els altres indicadors de creixement, augment salarial, benestar social i d'altres són completament estèrils. La impotència o el poder, la voluntat o la hipocresia d'un Govern, depèn d'aquest assumpte. Impost als grans tenidors finalistes per a la producció d'habitatge públic. Aquest és l'únic camí.

Europa es veu amenaçada des de molts vessants: el Brexit va fer trontollar la seua estabilitat territorial; el negacionisme desmuntxa la seua història i, per tant, la seua herència; es posen en dubte els seus marcs de convivència basats en la normativitat del pensament il·lustrat, i s'afavoreixen unes posicions de força sota la justificació de la seguretat. Mals temps per al *softpower*, el poder tou.

Per descomptat, la defensa de la posició nord-americana al món es presentarà com una batalla cultural de primer nivell, amb intensitats desconegudes excepte en les èpoques de la decadència d'altres imperis. Aquestes batalles culturals tenen uns trets patètics, els agraden les representacions apocalíptiques, s'imposen mitjançant processos d'escalada accelerats. Tot això és una constant històrica. Tots els sistemes racionals, i per descomptat l'occidental, sempre es

basen en sistemes d'interposicions, de producció d'alts reflexius, d'ajornaments diplomàtics, de donar-se temps. Per tant, la preemtorietat del combat definitiu —i qui perd la posició hegemònica ho ha de veure així— inclina els pobles a recórrer a la mobilització total —com va dir Ernst Jünger—, a totes les eines defensives, sense matisos. Exigeix la divisió del camp en amics i enemics, les lògiques d'estar amb mi o contra mi. Hem de resistir a aquestes formes arcaïques d'entendre el temps i la història. Hem de ridiculitzar aquestes formes apocalíptiques de Crist i Anticrist. El món és molt ampli i la pluralitat resisteix a la dualitat. És curiós que tot el pensament de la Il·lustració Fosca es base sobre aquesta centralitat de qui és envejat, de qui es veu en perill per la imitació dels altres, que de bon començament són vistos com un perill, com a rivals que desitgen el que tinc jo. Però això no és la Il·lustració Fosca. És senzillament l'individualisme hobbesià que declara l'ésser humà un llop per a l'ésser humà. Sobre aquesta actitud s'alça el pensament il·lustrat, des de l'humanisme de Francisco Vitoria fins a Kant —el tret fonamental del qual es declara *homo hominis homo*—. D'ací deriva la declaració de la guerra ofensiva com a il·legal i il·legítima. Enfront de la guerra, el pensament il·lustrat parla de diplomàcia infinita. I la diplomàcia és un assumpte de mediacions, de xicotets passos. La diplomàcia no és *softpower*. És poder, i arribat el cas pot ser molt dur. La raó no és *softpower*. La seua manera d'exercir no és bèl·lica ni violenta, però és poder i pot deixar només un actor i posar-lo davant de l'espill de les conseqüències de les seues accions. Per això la diplomàcia suposa no considerar ningú com a enemic substancial, essencial, existencial.

Diplomàcia infinita significa donar temps, evitar les escalades apocalíptiques. Però, com és natural, també evitar les polítiques expansives. Europa ha si-

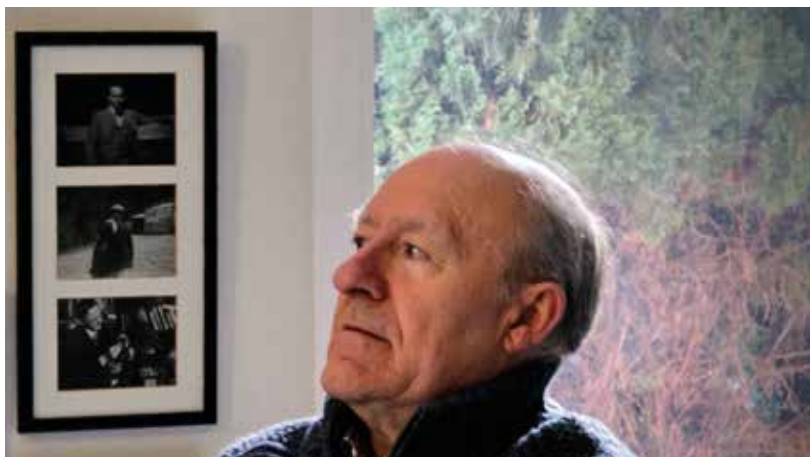
gut arrossegada a una política expansiva de l'OTAN, per a ser abandonada després. No degué entrar en la primera actuació i continuar oferint la seua realitat com a terra de pau, incapaç d'amençar ofensivament ningú. Per descomptat, el Brexit va ser un error relatiu, en la mesura en què la Gran Bretanya es mostrava gelosa de la seua sobirania. Però hem de confiar que la vèrtebra profunda del seu Estat recompondrà la cooperació amb Europa des de posicions de sobirania nacional. Seria completament oportú fer pactes defensius amb la Gran Bretanya, perquè la seua dissuasió nuclear pot servir de manera intensa a una política defensiva, no agressiva. Sembla evident que l'OTAN és una organització cremada. Encara que serveix als EUA més del que Trump confessa, no pot deixar de veure's com una organització expansiva. Ha de ser substituïda per una política defensiva de la UE, que siga convincent respecte del seu rebuig d'una expansió militar. No crec que hi haja possibilitat d'una altra forma d'entesa amb Rússia. Moscou no té raons per a oposar-se a una integració pacífica econòmica i política dels països fronterers, sempre que es renuncie a una política expansiva en l'àmbit militar. La forma en què Europa aconseguisca aquesta política defensiva pròpia hauria de ser oberta. No considere necessari que es tracte d'unanimitat. L'important és que s'aconsegueixca una unió defensiva europea convincent. Qui no se senta en perill per Putin —al marge de la hipocresia i l'oportunisme de tindre l'esquena coberta—, que no hi entre. Però ara no estem en el món de la ingenuïtat política. Ara sabem unir el que va passar a Síria amb el que està passant a Gaza, amb el que passa a Ucraïna o a l'Iran. Veiem poders decidits a aquesta mena d'accions destructives que parteixen del càlcul —encertat o erroni— de la fragilitat defensiva. Qui mostre aquest senyal de feblesa, certament pot ser agredit i obligat a una negociació humiliant. Però els pobles no poden ser forçats a aquest dilema de claudicar o ser destruïts. Han d'estar en condicions de dissuadir qualsevol de ser atacats. La guerra defensiva sempre ha sigut justa. No podem ignorar aquest fet a favor d'un pacifisme il·lús.

Enllacem-ho amb el món del pensament. Quines universitats crearan les noves pluralitats?

Les universitats que tinguen un sentit de servei públic i que siguin fidels a la seua tasca social. No dic les universitats públiques. Pot haver-hi universitats privades que tinguen un sentit de servei públic i que siguin fidels a la seua tasca social. En aquest sentit, poden ser entitats necessàries en l'àmbit democràtic, poden defensar visions alternatives de l'ésser humà, aspectes específics de valors minoritaris; però el que no poden fer és guanyar diners per a lucrar-s'hi. La universitat no pot integrar ànim de lucre perquè, si ho fa, es veurà obligada més prompte que tard a distorsionar la seua docència, la seua investigació i la seua transferència social. D'altra banda, la universitat pública ha de ser vista com una institució liberal, en la qual es puga defensar qualsevol posició de valor per minoritària que siga, perquè se suposa que no hi haurà mai prou recursos socials per a dotar-la de veu. La universitat, en aquest sentit, ha de córrer riscos crítics i aquest és el sentit de la llibertat de càtedra: poder prestar veu fins i tot a posicions minoritàries. Però el que no és compatible amb la dimensió liberal de la institució és la defensa de valors i posicions minoritàries *de manera dogmàtica*. La convicció en la defensa d'un valor és tant més persuasiva com menys es presente des d'una perspectiva dogmàtica, com més se sotmeta a l'escrupolós examen, com més adopte les formes específicament acadèmiques de defensa. La universitat pot assumir pensament de risc sempre que entenga que no pot abandonar la manera de donar raons. Això distingeix la universitat d'una formació partisana i militant. La universitat dona raons, no consignes, i és així perquè la seua forma és la d'integrar una idea cooperativa de veres, una cerca, no una troballa definitiva. Una idea integral de veres, que no alça murs arbitraris respecte del que volem deixar al marge d'aquest escrutini racional i que s'esforça per posar en connexió i coherència les

veritats assumides en els diferents camps del saber. Hem de posar molt més èmfasi en la forma que no en el contingut universitat. La humanitat universitària és una forma, no un conjunt de sabers, per molt ampli que siga aquest. És una manera d'estar al món, oberta i alhora sostinguda en raons, militant, però de la millor raó i de la raó més coherent amb altres raons. L'universitari és qui es compromet a aquesta coherència de forma completament lliure, s'hi autovincula com a deure. Aquesta llibertat no és compatible amb la cerca del benefici econòmic com a meta. La funció social de la universitat és l'obertura social, en tots els sentits. Un dels seus camps és l'obertura que genera la formació permanent, la transferència de coneixement i sabers, però també la d'examinar fins i tot hipòtesis arriscades amb tantes més cauteles com més arriscades siguin.

El contrari de la universitat és l'esperit aventurer i irresponsable. En l'univers en el qual les competències, en tant que saber nu, estaran molt disminuïdes en el seu valor, la universitat s'ha d'especialitzar en la formació d'un estil humà, d'una maduresa, d'un caràcter, capaç d'usar els diferents camps de veres com tantes altres invitacions a l'examen, a la tolerància, a l'actitud sobriament cautelosa i escèptica, a la necessitat d'anar més enllà, a l'exigència d'una coherència amb punts de vistes que no es tenen en compte. L'universitari no és el que sap més; és el que sap fer millors preguntes. Si aconseguim això, aconseguirem éssers humans que siguin capaços d'intercanviar preguntes amb la IA, que finalment dependrà del que nosaltres li preguntem. Reduir-la a un interlocutor informat, però ni infal·lible ni més capaç de definir interessos i preguntes que nosaltres, pot ser el camí d'una ètica de l'universitari capaç de transcendir la revolució tecnològica. Però la pregunta és la forma en què connectem la nostra vida amb la nostra competència, la nostra existència, les nostres aspiracions i desig, i això requereix tindre prou maduresa per a mantindre el control de les nostres prò-

pies vides. La por que ens inunda respecte de la IA és que la veiem en mans d'un mitjà social mancat de maduresa i controlada per un altre mitjà social dotat d'un poder ingent. I les representacions apocalíptiques respecte del futur de la IA tenen a veure amb com reaccionarà a la crisi una ciutadania mancada de caràcter i de la maduresa necessària, o com es plegarà als interessos dels seus amos, amb tota mena de manipulacions i censures. En realitat, el que ens fa por de la IA és, com sempre, nosaltres mateixos: tan prompte ens imaginem en una situació crítica per a la qual no tenim respostes automatitzades, però també el que sabem sobre el control de la tècnica per part de poders no sotmesos a examen. Això és el que hauria de promoure la vida universitària, la capacitat de respostes conscients i raonades, no automàtiques, capaces d'enfrontar-se a les dissonàncies del poder sobre la vida personal i social.

Estem imbuïts en una revolució cultural que no sempre percebem, perquè ha representat un misatge polític canalitzat a través de canals no observats com a ideològics. Un costum lligat al consum que Sinclair Lewis va definir com «l'aspecte mental i espiritual de la supremacia estatunidenca». Una revolució mental que lliga felicitat individual a consum i interès personal per damunt del bé comú. La nova intel·ligència artificial presenta una llibertat deformada a la qual va associat el desenvolupament personal. Equivocar-se és fracassar, això ens diuen, mentre la societat camina capcota sota l'influx d'un esperit d'època caracteritzat per la cobdícia, la por i la rivalitat. Com s'ix d'un tsunami de comparació i competitivitat com el que governa hui les nostres vides?

El que veiem des de fa molt de temps, des de les anàlisis de Philip Rieff i Christopher Lasch dels anys setanta i huitanta, amb els seus llibres *El triomf del fet terapèutic* o *La cultura del narcisisme*, i tal com estan comprovant hui els nous psicoanalistes com Dorian Leader, és que les patologies psíquiques no fan sinó augmentar, encara que per descomptat ja no són les neurosis que va analitzar Sigmund Freud. Es tracta de patologies més greus que tenen a veure amb deformacions narcisistes de la subjectivitat o amb es-

tructures psicòtiques que es poden mantindre davall límits de control, que poden perviure silencioses o funcionals per l'ús massiu de psicofàrmacs, però que no deixen d'augmentar perquè els psicofàrmacs es mouen a nivell de símptomes secundaris, però de cap manera ataquen els símptomes primaris. Així que, si Freud va parlar de malestar en la cultura als anys vint del segle passat, no podem ser més optimistes un segle després dels seus primers diagnòstics. I com ell mateix va veure, aquest malestar en la cultura disparava la violència, la guerra, la naturalitat de les reaccions sàdiques i masoquistes. Unes dècades més tard no crec que estiguem en millors circumstàncies. L'aspiració d'alguns pares de la IA que cada ésser humà tinga el seu propi assessor d'intel·ligència artificial imita l'aspiració freudiana d'un servei de sanitat psíquica universal, però d'una manera que no tindrà un rendiment semblant al de la psicoanàlisi, senzillament perquè la IA que se'ns proposa com a consellera psíquica és obsequiosa, tendeix a donar la raó a qui la interroga, és benvolent i en aquest sentit tendeix a enfortir els símptomes. La IA no coneixerà la resistència, que és la clau de la psicoanàlisi i el centre de la seua eficàcia. Així doncs, no farà sinó aprofundir en la malaltia fins a portar-la al seu atzucac paranoide, completament narcisista, que reconeix els nostres sentiments com a bons i reals, senzillament perquè són nostres. Si això s'imposa, tota la humanitat sofrirà se sentirà tractada injustament, però al mateix temps, es pensarà justificada en el que estiga en condicions de fer. El més terrible és que tot això es farà per a mantindre una eina que si no hi ha més remei ens sostraurà sobre els nostres problemes i gustos comercials per a orientar el consum i fer guanyar diners a les plataformes. Quan les preguntes psíquiques es facen generals en la IA, la propaganda de psicotròpics haurà trobat la manera d'arribar fins a l'última ànima de l'últim ésser humà. Llavors es garantirà la minoria d'edat de la humanitat en la mesura en què s'usarà la nostra pròpia llibertat per a entregar tota la seua iniciativa a una màquina que ens tractarà com a objectes i ens dirigirà i administrarà amb la nostra pròpia autorització. Si pensem que d'aquesta manera serem més feliços, estem com-

pletament equivocats. Estarem en mans d'un altre que ens exigirà obediència i reverència, en la mesura en què, a més, semblarà que ens dona la raó en tot. Això és el més paregut a la proliferació d'una forma esquizoide. Per això cal reivindicar la forma universitària, en la mesura en què la seua base ha de ser la conversa humana capaç de projectar-se críticament amb la màquina d'IA. La psicoanàlisi no és sinó una manifestació de la ciència, en tant que es fa en diàleg i disposa de la forma reflexiva d'ordenar converses. Aquest tracte humà que produeix resistències que podem mesurar en les reaccions dels cossos, que no ens dona la raó sempre, que ens exigeix raons, és l'única cosa que ens pot fer resistents a aquest tsunami que ens ve. Se'n diu, com ja he dit, maduresa. I això té a veure amb la capacitat de configurar històries en converses reals capaces d'integrar críticament els punts de vista dels altres. Això és la vida universitària, que per això s'eleva a model de la llibertat humana. Per aquest motiu l'agenda dels enemics de la llibertat és destruir la vida universitària desplegada sota aquesta comprensió de les coses, perquè sap que en ella radica el puntal de la formació d'éssers humans madurs.

Dues qüestions en una. L'abandonament de les xarxes socials, la fal·laç àgora moderna, és l'acte polític de defensa de la democràcia més necessari hui? A més, la desinformació exerceix com a estratègia per a la manipulació massiva de la ment i l'esperit universal. És la inutilització de la ciutadania (en referència a Kant i la seua teoria sobre la infantilització) o una asseveració de les seues costures?

La democràcia es defensa a tot arreu i també en les xarxes socials. Jo actue en les xarxes socials i, quan algú hi irromp de manera inadequada, li demane explicacions, li faig preguntes, li insistisc que done raons. Si persisteix en una actitud merament autoafirmativa, encara que siga educada, llavors el bloquege. Crec que gestionar les xarxes per a mantindre una conversa que done raons i n'assumisca és una bona opció. Deixar els trols o els energúmens que parlen entre ells seria una bona estratègia. Per descomptat, hom obté molta informació si selecciona en les xar-

xes un col·lectiu d'amistats obert i ampli. Ens ofereixen articles, llibres, comentaris, que d'una altra manera no tindríem. En aquest sentit, seguisc desenes d'amics en les xarxes amb molt de profit. Una vegada més, és una qüestió de maduresa. Com més capital cultural hages adquirit, més capacitat d'integració tindràs i les xarxes socials més et podran enriquir. Per descomptat, això és com tot: l'amistat és un assumpte de certa igualtat, de certa simetria. Crec que no pots fer-te amic d'una persona superpoderosa. Ficar-te en una xarxa d'aquesta mena és una prova de submissió i d'una falta de maduresa. El problema de les xarxes és que no promouen una estructura horitzontal, una estructura democràtica. Es privilegien els resultats virals, i això és certament perillós perquè solen ser els més aliens a donar raons. En aquest sentit, el més sa i el més madur és sempre seguir una dieta variada. Maduresa és la capacitat d'integrar complexitat i varietat, i és una dialèctica d'obertura i de continuïtat. Al final, és certament el que deia Kant: superar la comoditat, la inèrcia. Aquesta és la condició de la dimensió infantil de l'ésser humà, mantindre's en la facilitat, en el primer desig, en la primera impressió, en la resposta més fàcil. No hi ha ètica sense anar més enllà, i no hi ha possibilitat d'anar més enllà sense rebutjar el més fàcil. L'amistat en les xarxes té sempre el criteri de qui et dona alguna cosa. Però al final, en algun moment, cadascú està sol amb ell mateix i aquesta és una altra manera de gaudir. I aquest estar tot sol amb si mateix requereix les formes d'integració reflexiva que estan relacionades amb la lectura, amb el llibre, amb el diari. La comoditat és la base de la desinformació; la peresa, la base del narcisisme, i només es cura amb l'orgull de sentir la pròpia dignitat d'agafar les regnes del que penses pel teu propi sentit. I això es fa des de la pluralitat de les fonts, des de l'examen previ a la integració o adhesió a una posició, des d'un escepticisme de partida necessari, no tant respecte de les posicions dels altres, sinó de les pròpies. Tindre l'energia de

superar la comoditat també s'ensenya. Experimentar la pròpia energia mental és una font de gaudi. Però és un gaudi no directament narcisista, sinó un gaudi de connectar amb les coses noves, amb les coses d'altre, amb les que ens obliguen a canviar, amb l'objecte. Maduresa és mantindre la flexibilitat d'objecte enmig de fermes conviccions. Això és el que ha d'ensenyar la nostra institució educativa. I no ho fa.

Per anar tancant, els territoris de l'arc mediterrani viuen en 2026 la commemoració del 750 aniversari de la mort del rei Jaume I, que va establir les bases que defineixen com a pobles moltes d'aquestes societats. Fa anys vas analitzar en profunditat el personatge i la seua transcendència històrica, també amb l'impacte en les societats actuals. El monogràfic d'aquesta revista *Debats* es dedica al monarca, que continua motivant noves investigacions. Parleu-nos, per favor, sobre la vostra visió de Jaume I des del 2026.

La meua visió de Jaume I és cada vegada més positiva. Quan el vaig descobrir cap al 2001, quan vaig començar a escriure aquell llibre sobre ell que va editar Espasa, em va semblar una figura atractiva, plena d'encant personal. Em resultava fascinant totes les dificultats que va superar en la vida personal i, tanmateix, l'estilització que va aconseguir en tota la seua existència. Hi percebia una altura semblant a la de Federic II perquè, com ell, havia sabut superar la més extrema improbabilitat de ser algú important en la història. És magnífic veure que va ser un dels escassíssims reis hispans que van ser feliços. Va evadir la temptació de la melancolia tant com la feblesa de la ferotgia i de la desesperació. Com a subjectivitat

és única en la nostra història. Així que va ser l'extraordinari atractiu de la seua figura el que em va sorprendre en aquell temps, i per això la meua obra està escrita des d'una simpatia inocultable. Amb el temps, però, quan vaig començar amb el meu projecte intel·lectual d'*Inteligencia hispana* —el cinqué volum de la qual vaig titular *Reyes Carismáticos* i vaig dedicar a Ferran III i a Jaume I—, vaig aconseguir la perspectiva comparativa necessària per a identificar la grandesa de l'obra històrica del rei Jaume. En realitat, podríem dir que Espanya és com és precisament per l'obra de Jaume I. Certament, Ferran III és un rei tenaç, que va posar la frontera en la línia de ciutats del Guadalquivir, però aquesta ampliació de la Corona de Castella no va implicar una transformació institucional de les seues formes governatives o de les seues institucions. En canvi, les innovacions constitucionals de Jaume perduren fins hui. No tan sols en el sentit de dotar d'un sentit corporatiu el règim urbà de les ciutats de la corona, que va reconèixer les institucions pròpies de l'esquema europeu de ciutat; no tan sols en el sentit social de privilegiar els mainaders i els xicotets cavallers en el repartiment de la terra, com a part d'un programa específicament conscient de limitació dels poders de l'alta noblesa dels rics homes, sinó sobretot en el sentit d'obrir el camí cap a una comprensió de la *universitas* o *generalitas* valentina com a unió de ciutats dotades d'un fur comú, com a portadora eterna de drets que la reialesa es comprometia a respectar al principi de cada regnat. Aquest model, que s'havia aplicat amb èxit a Osca i que després s'aplicarà a Barcelona i a les Illes, va generar el sentit polític dels pobles institucionalitzats de la Corona d'Aragó, com a entitats corporatives dotades de llibertats públiques, que va merèixer certament l'adhesió i l'afecte de les seues poblacions. Per descomptat que les realitats polítiques que van acollir aquestes formes institucionals van conèixer una variada i complexa història, amb més o menys eficàcia representativa o executiva; però al marge d'aquesta història, com sempre dotada d'atzars i de contingències, aquestes formes van quedar vinculades a la figura de Jaume en un afecte continu, que té totes les característiques d'una permanència històrica

substantiva. En aquest sentit, el considere el rei constituent de la realitat hispànica. Si les seues institucions no hagueren mantingut l'arrelament a les poblacions, l'imponent poder militar de la corona de Castella hauria aconseguit l'absoluta homogeneïtat institucional que va pretendre tantes vegades en la història hispana. Per això Jaume no és tan sols un rei objectivament constituent de realitats que imposen la seua empremta a les formes estatals de la història hispana. Aconsegueix la forma d'un rei mític, en la mesura en què s'imposa en la memòria de les ciutats valencianes com el rei fundador dels seus drets i les seues llibertats.

En 2026 també es viuen commemoracions entorn de Violant d'Hongria i al-Azraq. Ella, una gran dona; ell, l'altreïtat. L'estudi de la història té prou sensibilitat hui per a revisitar el passat i escoltar els silenciats?

La història encara té la potència d'oferir l'experiència del descobriment i oferir per a milers de lectors un sentit d'aventura, d'internar-se per mons aliens, desconeguts, estranys, selvàtics. Molt sovint, els historiadors han oblidat que la història és un gènere literari, no un informe administratiu. La clau de la història és la d'oferir la intuïció que fa present l'absent. Aquest efecte-presència és el resultat d'un art complex que ha de gestionar el ritme, l'estil narratiu, l'ús de recursos, l'harmonia entre aspectes objectius d'elements que han d'estar contrastats en la seua veritat i d'aspectes vitals i subjectius que només poden oferir una interpretació. Aquesta és la gran diferen-

«EL TIRÀ SEMPRE PERSEGUEIX ELS MILLORS I DIVIDEIX EL POBLE EN BÀNDOLS»

cia entre la novel·la històrica i la ciència històrica. No es diferencien per la narrativitat, ni per la necessitat hermenèutica, sinó per l'autoprobhibició d'introduir elements fantasiats, dels quals no es té base documental, o per l'exigència autoimposada de marcar amb plena exactitud i rigor quan s'està oferint merament una hipòtesi, una interpretació o un fet documentat. La primera prohibició és absoluta quan es vol establir una imputació causal respecte de qualsevol element històric. Per exemple, i per a no apartar-nos de la història de Jaume, la documentació sobre les primeres Corts Generals valencianes, o les formes d'alteració de les promeses de repartiment de terres després de la presa de València. Això requereix una anàlisi documental escurpulososa. La segona exigència és decisiva per a oferir interpretacions, perquè la història no es pot explicar només a partir de les fonts. En aquest sentit, la història ja fa molt que es diu que l'escriuen els vencedors. Cada vegada més s'imposa la tesi que els derrotats són els que canvien les preguntes històriques, els mètodes d'aproximació i la manera d'acostar-se a la realitat, al marge de tota mena de pretensions legitimadores d'una victòria que no es pot donar mai per definitiva. Per descomptat, les grans biografies tenen virtuts addicionals, com és la de presentar-nos tipus humans sorprenents per la seua capacitat intel·lectual, pel coratge, per la qualitat moral, per l'estrany psiquisme, aventures de l'existència humà que en cada singularitat adquireixen connotacions que ens impacten. Amb aquestes biografies, veiem la manera de refractar mons històrics i socials en la seua plena eficàcia vital. Per exem-

ple, la peripècia històrica d'al-Azraq, en la mesura en què la podem documentar, ens permet entendre la capacitat de resistència del món islàmic valencià, el seu extraordinari amor a la terra, l'estructura social fermament arrelada a una economia bastant racional, la seua capacitat de maniobra enmig de les tensions dels regnes hispànics, la seua capacitat d'autoestima i el seu orgull proverbial. El mateix podem dir de personatges com Violant d'Hongria, que inicia tota una tradició de reines de la Corona d'Aragó dotades d'una intensa religiositat, que contrasta de manera important amb les reines castellanes, molt més implicades en les estructures de govern, des de Berenguer fins a Maria de Molina o Leonor de Guzmán. Un coneixement profund de biografies importants d'una època podria configurar un efecte-presència insuperable respecte dels mons del passat i elevar-se a un complement respecte d'altres formes d'aproximació històrica. És evident que la forma de biografia requereix una dotació de genuïna narrativitat, en aquest gènere completament ineludible. En tot cas, aquesta és la condició mateixa de la història, la intrínseca pluralitat. Per això, la seua riquesa és inesgotable. La història és sempre un continent per descobrir, possiblement el que guarda més sorpreses per a la curiositat humana. I en cadascun dels seus temps i dels seus personatges rebem formes de l'humà que alberguen ensenyaments poderosos. La seua capacitat de reconèixer sense dogmes la pluralitat del fet humà és un ensenyament de tolerància i d'aprenentatge del judici moral sense comparació.

Fins a quin punt el projecte de conquesta de Jaume I sobre les Illes Balears i València era més una reorganització política de l'espai dominat per la monarquia aragonesa que una croada religiosa?

La croada era una institució jurídica molt elaborada, que requeria tota una sèrie de condicions per a ser promulgada. De cap manera l'obtenia un rei per la seua pròpia voluntat. Implicava la mobilització ingent de recursos i requeria una estabilitat política molt profunda, perquè d'una altra manera podria donar lloc a activitats oportunistes i desestabilitzadors de les estructures de poder que veien marxar a terres llunyanes als seus governants legítims. Els papes garantien la pau als territoris de rereguarda, alhora que imposaven l'obligació a les esglésies d'acostar recursos i homes. Així que mobilitzava la cristiandat en ocasions molt especials, bé perquè els poders cristians corrien perill, com en 1212 en la batalla de Las Navas de Tolosa, o perquè l'operació donava garanties d'èxit, fora per la base de poder que presentava un rei o per la rellevància de l'objectiu. Aquestes dues condicions es van donar en la presa de Mallorca i de València. Abans de res, perquè el rei Jaume va saber convèncer les seues aristocràcies de disposar de prou lideratge per a emprendre l'expedició a Mallorca. Això no era evident en 1229, perquè el rei no disposava, de cap manera, d'antecedents de

prou poder per a arrossegar les seues aristocràcies. Havia de deixar clar que ja no era el jove que podia ser manejat pel seu oncle Sanç, el que havia sigut humiliat amb un matrimoni desastrós. No podem ignorar que el papat —Gregori IX— tenia molt d'interès a estabilitzar la Corona d'Aragó després del desastre de Pere II; per això, oferir la croada a Jaume era també un avantatge per a fer callar la vella història d'un rei mort defensant als heretges càtars i així mostrar la fidelitat del nou monarca a l'Església. En realitat, aquest era un interès substantiu de Roma. Va ser el llegat Antonio de Benavento qui va aconseguir que Jaume fora jurat rei; qui va començar a imposar el costum de Lleida, decisiu per al futur, i qui el va mantindre protegit pels cavallers templers a Montsó. Però, a més, Mallorca era certament un interès prioritari per a netejar el Mediterrani de pirates que impossibilitaven el comerç per les aigües occidentals, en el qual estaven molt ocupades les ciutats italianes. Així que es van reunir les dues condicions. La confiança en un rei fort i un objectiu decisiu per al destí de la cristiandat.

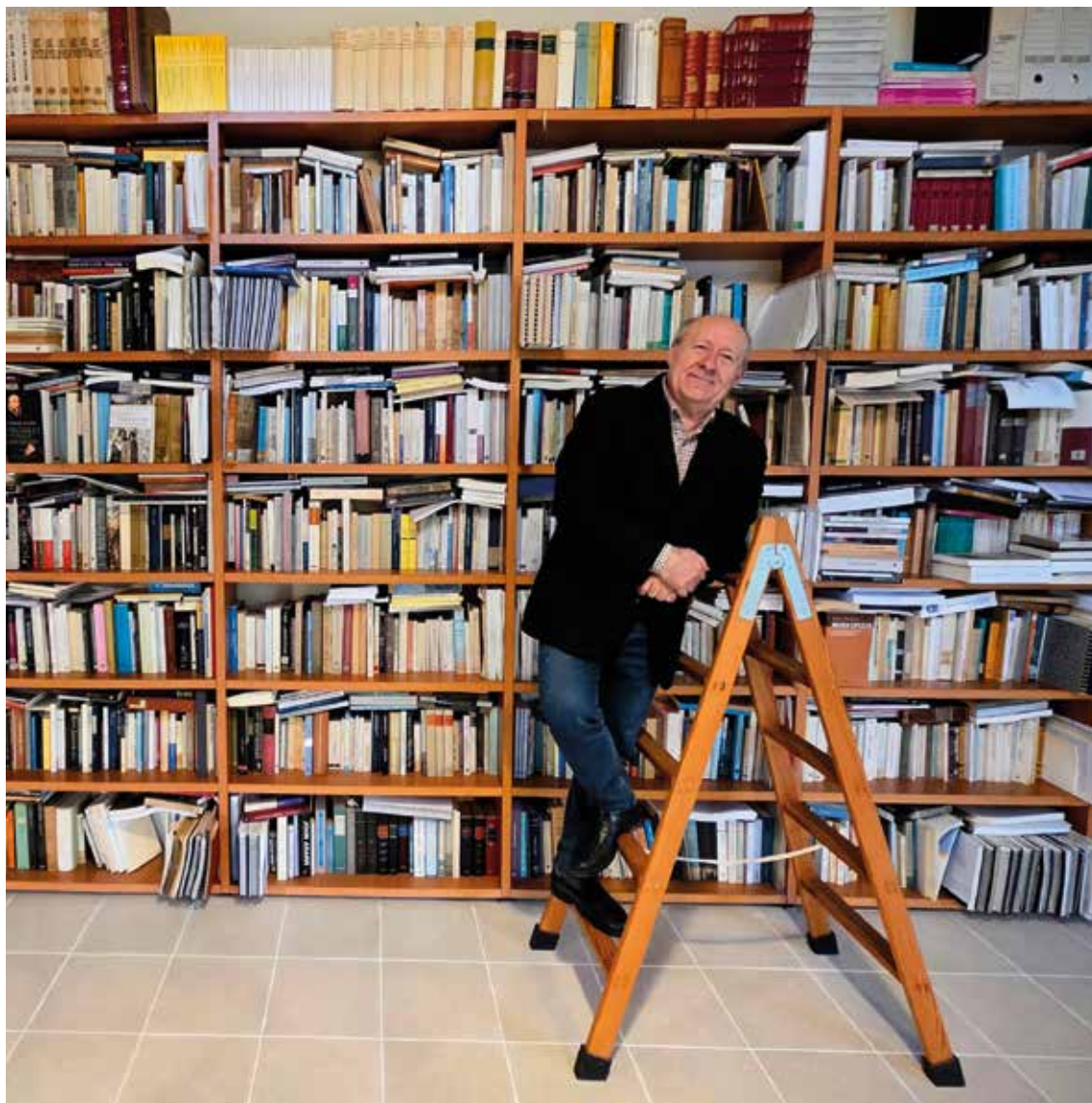
En el cas de la presa de la ciutat del Túria, hem de recordar que es tractava de prendre la *Magna Valentia*, un pas impressionant, comparable per a l'època a la posterior presa de Granada. La seua presa va reportar una fama europea a Jaume. El que vull

suggerir amb aquesta resposta és que política i religió no es podien distingir en aquella època. La presa de Mallorca era, per descomptat, un somni expansiu de la classe comercial catalana, encara que també hi van participar aragonesos. En la presa de València se suposava que podria ser la forma dels rics homes aragonesos d'arribar al mar des de Vinaròs. Però Jaume sabia amb plena raó que València era massa gran per a fer-la dependre d'un altre centre urbà, fora Barcelona o Saragossa, que ja oferia una realitat massa rica per a entregar-la als rics homes aragonesos. Així va mantindre a ratlla la capacitat expansiva d'aquesta classe exclusiva de famílies aragoneses i va privilegiar la relació jurídica i religiosa de les realitats valencianes amb les formes institucionals, religioses i culturals del Principat, un fet que va ser decisiu per a l'empremta lingüística catalana de les terres valencianes des de Sogorb, Xiva i Villena fins a la costa. Mantindre totes aquestes complexes realitats en equilibri va ser la clau del prestigi de Jaume i de l'estabilització de tota la Corona d'Aragó, fins al desastre històric d'inicis de segle XVIII.

Quin creu que és el màxim valor del *Llibre dels feits* de cara a la posteritat? És a dir, la seua utilitat hui.

El valor del *Llibre dels feits* és incommensurable. És la primera manifestació d'un «jo» plenament autoconscient del seu valor propi, de la seua capacitat d'explicació de la conducta, de les raons per a exercir un poder de tal forma que siga capaç de mostrar les

seues motivacions més profundes. Estem davant l'orgull d'una personalitat molt marcada, conscient de la seua vida plena i feliç, de la seua condició d'elegit, de la seua potència carismàtica excepcional. És fonamental identificar que Jaume s'exposa a si mateix i la totalitat de la seua vida quasi com una confessió en la qual dona per descomptat el favor de Déu. I això ho ofereix no tan sols al seu hereu, fins al dia mateix de la seua mort, sinó al seu poble, en la seua mateixa llengua, plagada d'aragonesismes, una llengua viva que emergeix de la història amb l'autenticitat d'una conversa d'un paísà que no s'avergonyeix d'explicar els aspectes més humiliants de la seua existència, perquè sap que tota la seua vida serà reivindicada al final com una vida plena i protegida. És un llibre que sap que transmet una herència de benediccions al seu fill Pere, a qui ajuda fins al final, fins al dia mateix de la seua mort, després de vèncer, com era habitual, desacords importants. Aquesta confessió que conté el reconeixement del seu caràcter beneït, afavorit per la provisió, és completament diferent de la peripècia històrica dels reis castellans, des d'Alfons X fins a Ferran IV, que van experimentar el sotsobre de ser beneïts en la seqüència de la filiació de pares i fills. No podem ni imaginar en el present fins a quin punt la consciència de la benedicció religiosa de la Casa règia formava part de les estructures de legitimitat, un fet que es tradueix certament en la cohesió social i en l'eficàcia de les formes de l'obediència, cosa que caracteritza la història de la Casa de Barcelona, que després de les dificultats aragoneses inicials de Pere III coneixerà un llarg segle d'estabilitat i d'hegemonia sobre les realitats hispàniques, fins que la mateixa monarquia absoluta de

Carles Senso
Entrevista a José Luis Villacañas Berlanga
debats #140 _ 166

Pere IV erosionarà les seues formes forals i les dirigirà a la seua pròpia decadència, just per una implicació massa intensa en la crisi castellana. Per a aquesta consciència de la plena legitimitat de la monarquia de Jaume, el *Llibre*, convertit en una narració d'Estat, va ser un element decisiu i va contribuir a dotar de suport popular la dimensió mítica del rei.

Va encertar o va errar el rei Jaume amb la fragmentació del país en diferents espais polítics? Què el va portar a aquella decisió?

No crec que el rei tinguera una opció sobre aquest tema. El rei no va fragmentar res. Va reconèixer el que hi havia. Les formes i aspiracions règies, l'horitzó mental dels reis medievals, no era de cap manera el d'arribar a dotar-se d'aquesta omnipotència que després exerciran els monarques moderns, com Ferran II d'Aragó. Res més lluny d'això. La noció de regne no tenia res a veure amb la forma nació que es va imposant a poc a poc i lentament a les terres europees fins que culmina l'any 1789. D'altra banda, les terres hispanes no disposaven d'una base ètnica com la dels francs o els normands, molt més homogènia, capaç de configurar una unitat territorial dels assentaments de l'ètnia. Així que tot estava determinat per la forma urbana que havia arribat a la seua plenitud per les relacions de les taifes musulmanes, que van seguir a un emirat i califat cordovés imposat a sang i foc, però amb resistències urbanes substancials. En realitat, no tenim ni idea de fins a quin punt la forma taifa, que va acabar destruint el Califat, va ser una reemergència de les formes d'organització territorial prèvies a la invasió musulmana i, en aquest sentit, constitueix l'estructura més profunda d'ordre espacial de les terres peninsulars, si excloem la Marca Hispànica, que té una ordenació diferent de bisbats i comtats a la manera carolíngia. Així que els centres de poder venien donats més o menys per les estructures d'ordenació musulmana. En aquest sentit, la centralitat de Bor-

ria-na marcava l'espai al nord de Sagunt, la influència de la taifa de València arribava fins al Benicadell i, com és lògic, l'espai al sud de la mítica penya va ser terra de frontera sense una taifa dominant, perquè Dénia s'orientava en certa manera cap a Mallorca. Això va fer de la terra al sud de Muro i d'Alcoi, i fins al mar de Calp, una zona de disputa, des d'Alacant fins a Múrcia, i la seua destinació històrica va estar sotmesa a dràstics vaivens, perquè les cases dels infants i els alts nobles sempre van veure en aquestes terres un camp d'expansió de les seues pròpies aspiracions. Aquest va ser el cas des de l'infant Joan Manuel, depositari de les promeses d'Alfons X al seu germà Manuel. Però, al final, l'evolució històrica s'estabilitzaria al voltant de la competència de les ciutats per ser centres d'ordre territorial, una cosa que es va aconseguir finalment a les terres valencianes a escala comarcal de manera bastant inapel·lable. Així que, responent a la pregunta, no crec que Jaume prenguera cap decisió pel fet de mantindre separat l'espai polític valentí respecte de l'aragonés o el català. No crec que ningú d'aquella època tinguera cap dubte que la *magna Valentia* era una entitat política autocèfala, que no podia ser sotmesa a una altra ciutat i que tenia alguna cosa així com el dret d'exercir influència sobre totes les terres valencianes. Era una comprensió del dret natural per a tots els actors de l'època, i obeir-ho era una manera de fer justícia i de mantindre la naturalitat de les coses. Per això, al final, Jaume va universalitzar el *costum* valentí a tot el regne, mitjançant un pacte en Corts Generals amb totes les ciutats valencianes.